

İbnu'n-Nefis'in Hayatı Eserleri ve “*el-Muhtasâr fi İlmi Usûli'l-Hadîs*” Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar

Erdoğan KÖYÜ¹

¹Bartın University, BARTIN, TURKEY
<https://orcid.org/0000-0003-4555-4552>

Email: ekoycu@bartin.edu.tr

Türü: Araştırma Makalesi (Alındı: 18.11.2020 - Kabul: 03.12.2020)

Öz

Hayatı ve eserlerini ele alacağımız Tıp İlimlerinde temâyüz etmiş ve pek çok eser telif etmiş “**2. İbn-i Sînâ**” diye meşhûr olmuş İbnu'n-Nefis Nurettin Zengi'nin Dımaşk'ta inşa ettirdiği Bîmâristânu'n-Nûrî'de Tıp tahsil etmiştir. Dımaşk'ta tahsilinin akabinde hekimlikte tecrübe ve ün kazanmasının akabinde Mısır'a giderek Memlûk Sultanı I. Baybars'ın özel hekimliğine ve devletin Suriye-Mısır Hekimleri Başkanlığı'na getirilmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin 1181'de inşa ettirdiği Bîmâristânu'n-Nâsırî'de hocalık yapmış, aralarında ünlü Cerrâh İbnu'l-İbrî'nin de bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. İbnu'n-Nefis'in Tıp Tarihi'ndeki en önemli başarısı “**Küçük Kan Dolaşımı**”nı keşfetmesidir.

Araştırmamızda zikrettiğimiz İbnu'n-Nefis'in telif ettiği eserlerden *Şerhu Kulliyâti'l-Kânûn, el-Mu'cezu'l-Kânûn fi't-Tıb; Kitâbu's-Şâmil fi's-Sinâati't-Tıbbiyye* başta olmak üzere yazma olarak muhafaza edilen eserleri yanında *Şerhu Fusûl liBukrât, el-Mu'cez fi't-Tıb Şerhu Teşrihi'l-Kânûn, el-Muhezzeb fi'l-Kuhli'l-Mucerreb, Şerhu Fusûl el-Ma'rife liBukrât, el-Muhezzeb fi'l-Kuhli'l-Mucerreb, Risâletu'l-A'zâ, Risâletu Evcâi'l-Etfâl, el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadîs* adlı eserleri de neşredilmiştir.

Araştırmamızın 2.bölümünde İbnu'n-Nefis'in “*el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadîs*” adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar başlığı altında Hadis Usûlü ve Hadis İlminin bazı ıstılâhları ve bazı temel meselelerini ele aldığına ve bu meseleler üzerine yorumlar yapmış olduğuna ilimlerin tasnîfi ve hadis ilminin bu ilimlerin arasında en şerefli olduğuyla ilgili beyanı ve bunun gerekçeleri gibi bazı hususlara ve İbn Nefis'in eserleri üzerine yapılan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, İlmi Usûli'l-Hadîs, Muhtasâr, İbnu'n-Nefis.

Some Opinions on the Life Works of Ibn an-Nafis and his work titled “*al-Muhtasar fi İlmi Usul al-Hadith*”

Abstract

In the first part of our research, İbn al-Nafis’s life and works will be discussed in the medical sciences. He wrote many works that have been featured. He studied Medicine in Bimaristan al-Nuri which was built by Nurettin Zengi in Damascus. He was appointed as the private physician of the Mamluk Sultan Baybars and the Presidency of the Syrian-Egyptian Physicians of the state. He taught Bimaristan al-Nasiri which was built by Selahaddin Eyyubi in 1181 and trained many students, including the famous Cerrah İbn al-İbri. The most important achievement of Ibn an-Nafis in the History of Medicine is his discovery of “**Small Blood Circulation**”. It was added as “**The Second Avicenna (Ibn al-Sina)**”.

We mentioned in our research Şarh Kulliyat al-Kanun, al-Mucez al-Kanun fi at-Tıb among the works authored by Ibn al-Nafis In addition to his works that are preserved as manuscripts, especially *Kitab aş-Şamil fi as-Sinaat at-Tıbbiyye*, *Şarh al-Fusul liBukrat*, *Şarh Teşrih al-Kanun*, *el-Muhezzeb fi al-Kuhl al-Mucarrab*, *Şarhu Fusul al-Marife liBukrat*, *el-Mucez fi at-Tıb*, *Risalet al-Aza*, *Risalet Evcail-Atfal*, *al-Muhtasar fi İlmi al-Hadis* were also published.

In the second part of our research under the title of some considerations on the work of *al-Muhtasar fi İlmi al-Hadith* İbn an-Nafis deals with the basic descriptions of the Hadith Method the classification of the sciences and the science of hadith is the most honorable among these sciences. At the end of our paper some studies on the works of Ibn al-Nafis are included.

Keywords: Hadith, Hadith Method, Science of Hadith Method, Muhtasar, İbn al-Nafis.

Giriş

1.Hayati

“Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî İbnu'n-Nefis (ö. 687/1288) Nurettin Zengî'nin (ö. 571/1175) Dimaşk'ta inşa ettirdiği Bîmâristânu'n-Nûrî'de Tıp tahsil etmiş ve yine aynı şehirdeki Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin kurucusu Muhezzebuddîn ed-Dahvâr'ın (Ebû Muhammed Abdurrahîm b. Alî b.Hâmid ed-Dimaşkî) (ö. 628/1230) öğrencisi olmuştur.Dimaşk'ta tahsilini tamamlayıp hekimlikte tecrübe ve ün kazandıktan sonra Mısır'a giden İbnu'n-Nefis,Memlûk Sultanı I. Baybars'ın (ö. 676/1277) özel hekimliğine ve devletin Suriye-Mısır Hekimleri Başkanlığı'na getirilmiş ayrıca muhtemelen Selâhaddin-i Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) 1181'de inşa ettirdiği Bîmâristânu'n-Nâsîrî'de hocalık yaparak aralarında ünlü cerrâh İbnu'l-İbrî'nin (ö. 685/1286) de bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.” (Meyerhof, 1935: 23/103); (Kâhya, 2000: 21/173-174).

İbnu'n-Nefis'in ilmî şahsiyetini, Suriye-Mısır Tıp Akımı şekillendirmiştir. Eyyûbîler ve Memlûkîler zamanında yakın ilişki içine giren Suriye ve Mısır'daki Tıp faaliyeti, Bîmâristânu'n-Nûrî ve Bîmâristânu'n-Nâsîrî'nin ilmî birikimini ortak bir gelenekte birleştirmiş ve böylece anılan Tıp akımının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu akımın önemli simalarından olan İbnu'n-Nefis'in (ö. 687/1288) hocası Dahvâr gerek Dimaşk gerekse Kahire'de isim yapan öğrenciler yetiştirmiştir. Bunların arasında bulunan İbn Ebî Useybia'nın (ö. 669/1270) İbnu'n-Nefis'ten ve *Uyûnu'l-Enbâ*'dan hiç söz etmemesi (eserin bazı nüshalarında yer alan biyografî sonradan eklemidir.) aralarındaki şahsî bir mesele yüzünden olabilir. (Meyerhof, 1935: 23/103); (Kâhya, 2000: 21/174).

2.Selçuklu Devleti Döneminde (1077-1308) İbnu'n-Nefis'in Tıp Sahasındaki Başarısı

Selçuklu Devleti Tıp âlimlerinden Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî İbnu'n-Nefis'in (ö. 687/1288) Tıp Tarihi'ndeki en önemli başarısı “**Küçük Kan Dolaşımı**”nı keşfetmesidir.Câlinûs(Galen) (ö. 131/201) ve onu bu konuda izleyen İbn Sînâ (ö. 428/1037),ileri sürdüğü yürekteki kanın sağ karıncıktan sol karıncığa bir menfez yardımıyla geçtiği şeklinde varsayımı, iki karıncığı ayıran septumda kanın geçeceği bir menfezin gözlenmediği gerekçesiyle reddeden İbnu'n-Nefis, kanın sağ karıncıktan pulmonar arterle akciğere gittiğini ve akciğerden pulmonar ven ile kalbin sol tarafına geldiğini ortaya koymuş ve böylece küçük kan dolaşımını açık bir ifadeyle izah etmiştir.Muhyiddin et-Tatâvî adlı Mısırlı bir araştırmacı *Der Lungenkreislauf Nach el-Korashi* başlıklı Doktora teziyle İbnu'n-Nefis'in bu keşfini ilim âlemine duyurulmuştur. (Freiburg, 1924) (Meyerhof, 1934:16/33-46); (Chehade, 1956: 35/1013-1016); (Coppola, 1957: 31/44-77); (O'Malley, 1957: 12/248-253). (Kâhya, 2000: 21/173-174); (Loukas, 2008: 74/5/440-442). (Masic, 2010: 64/309-313).

Tıp alanında Hipokrat'ın eserlerini Câlinûs'a tercih etmiş ancak asıl bilgisini hayranı olduğu ve aynı zamanda Tıp'taki otoritesini aşmaya çalıştığı İbn Sînâ üzerinde yoğunlaştırmıştır. Nitekim döneminde “**2.İbn Sînâ**” olarak anılması bu çabasının sonucudur. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ı üzerine yaptığı araştırmalar yanında onun *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ı ile bir Mantık kitabı olan *el-Hidâye*'sine de şerhler yazmış ancak kendisine filozofun eş-Şifâ adlı eseri için de bir şerh yazması teklif edildiğinde bu zor işe yanaşmamıştır. (Bittar, 1955: 29/429-447); (Kâhya, 2000:

21/173-174); (Masic, 2008:9- 244).

3.Eserleri

İbnu'n-Nefis'in çeşitli kütüphanelere yazma olarak muhafaza edilen eserlerinin yanında neşredilmiş eserleri de vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunları zikrederim:

Yazma Olanlar: 1. *Şerhu Kulliyâti'l-Kânûn*, Meyerhof'un terekesi olarak Kahire Üniversitesi Kütüphanesi 26128 numarada kayıtlıdır. Eksik bir nüshası da Kahire Üniversitesi Kütüphanesi 1395 numarada kayıtlıdır. (İbnu'n-Nefis, 1997: 517); (Riyâzîzâde. 1983: 181). 2. *el-Mu'cezu'l-Kânûn fi't-Tıb (Mu'cizu'l-Kânûn)* kitap 4 bölüme ayrılmıştır. 1. İlmî ve amelî yönden Cerhâtü't-Tıb, 2. Tek ve birleşik ilaçlar 3. Hastalıkların sebepleri, alâmetleri ve tedâvîleri. (Riyâzîzâde, 1983: 300); (Esin Kâhya, 1985: 9/3-4); (Kâhya, 1992: 14/189-200). 3. *Kitâbu's-Şâmil fi's-Sinâati't-Tıbbiyye*, ameliyat tekniği üzerine verdiği ayrıntılı bilgiler onun başarılı bir cerrâh olduğunu kanıtlamaktadır. Ona göre ameliyat, 3 aşamadan meydana gelir: **teşhis, operasyon, ameliyat sonrası bakım**. (Kâhya: 2000: 21/174). Yazma olarak 30 mücüllet olduğuna işaret edilmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 516); (Riyâzîzâde. 1983: 180-181). 4. *Muhtâr mine'l-Ağziye* (Kâhya, 2000: 21/176); (Kâhya, 1992: XIV/189). 5. *eş-Şâmil fi's-Sinaati'l-Tıbbiyye*, en hacimli eseridir. Kitap, 300 cilt halinde (her cilt ortalama 90 varak hacimde düşünülmelidir.) tasarlanıp müsvedde olarak yazılmış ancak 80 cildine son şekli verilebilmiştir. Eserin bazı ciltleri-bir kısmı müellif hattı olmak üzere günümüze ulaşmış ve bunların cerrâhlıkla ilgili bölümleri tercüme edilmiştir." (Kâhya, 2000: 21/176). 6. *Şerhu'l-Kânûn*, "Küçük Kan Dolaşımı" ile ilgili keşfini tekrar etmektedir. (Kâhya, 2000: 21/176). *Şerhu Teşrihi'l-Kânûn* olarak da anılan bu eseri ilk keşfedenin İngiliz Müsteşrik W. Harvey olduğu, İtalyan Müsteşrik Andrea Alpago ise eseri 2 cilt halinde tercüme ettiği zikredilmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 515). 7. *Tâlibîn ve Nuzhetu'l-Mutetabbibîn*, Ramazan Şeşen tarafından ilim âlemine tanıtılan bu eserde teorik ve pratik Tıp birlikte ele alınmıştır. Hipokrat'ın Epidemic adlı eserinin şerhidir. (Kâhya, 2000: 21/176). 8. *Şerhu Ebzîmyâ liBukrât* (Kâhya, 2000: 21/176). 9. *Şerhu Tabiati'l-İnsân liBukrât*, Hipokrat'ın Prognostic adlı eserinin şerhidir. (Kâhya, 2000: 21/176); (İbnu'n-Nefis, 1997: 515). 10. *Şerhu Mesâili Huneyn b. İshâk*, Süryânî hekim ve mütercim Huneyn b. İshâk'ın (ö. 260/874) adıyla sorulu-cevaplı tarzda kaleme aldığı Tıbbî Giriş mahiyetindeki *Mesâilu fi't-Tıbbî li'l-Muteallimîn* adlı eserinin şerhidir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 518). 11. *Şerhu Fusûl el-Ma'rife liBukrât* (Kahyâ, 2000: 14/189). 12. *Kitâbu'n-Nebât mine'l-Edviye* (İbnu'n-Nefis, 1997: 518). 13. *Vureykât* (Turgut, 2011: 13/129). 14. *Vureykât fi'l-Mantık* (Turgut, 2011: 13/129). 15. *el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadîs* (Turgut, 2011: 13/129). (İbnu'n-Nefis'in *el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadîs* adlı eserinde el-Usûliyye adlı bir eserden bahsettiği halde araştırmamız neticesinde böyle bir esere rastlamadık. *el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadîs* adlı eseri tahkik eden Ammâr et-Tâlibî de böyle bir eseri elde edemediğinden bahsetmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 518). **Basılmış Olanlar:** 1. *er-Risâletu'l-Kâmilîyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye (Fâdil b. Nâtik)* Eserin kıymetine rağmen çok da meşhur olmadığı ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: "İslam Düşüncesinde teolojik/ felsefi roman geleneği denilince ilk akla İbn Sînâ ve İbn Tufeyl'in Hayy b. Yakzân'ı daha sonra da yine hakikati roman tarzı içerisinde ifade eden eserler gelmektedir. Bu gelenek içerisinde İbnu'n-Nefis'in *Fâdil b. Nâtik (er-Risâletu'l-Kâmilîyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye)* adlı eseri ya hiç zikredilmemiş ya da görmezden gelinmiştir." (Turgut, 2011: 13/122). 2. *Şerhu Fusûl liBukrât*, (Kâhya, 2000: 21/175). 3. *el-Mu'cez fi't-Tıb (Mu'cizu'l-Kânûn)* (Kâhya, 2000: 21/174). 4. *Şerhu Teşrihi'l-Kânûn*, (Kâhya, 2000: 21/175). 5. *el-Muhezzeb fi'l-Kuhli'l-Mucerreb*, Göz hastalıklarıyla ilgili orijinal fikirler ihtiva eden ve çağı bakımından zirve kabul edilen bir eserdir. (Kâhya, 2000: 21/175). 6. *Şerhu Fusûl el-Ma'rife liBukrât* (Kâhya, 2000: 21/176). 7. *Risâletu'l-A'zâ* (Kâhya, 21: 175). 8. *Risâletu Evcâi'l-Etfâl* (İbnu'n-Nefis, 1997: 518). 9. *el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadîs* (Turgut, 2011: 128).

4. İbnu'n-Nefis'in Hayatı ve Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbnu'n-Nefis'in hayatı ve eserleri üzerine Arapça, Türkçe, İngilizce, Almanca kitap, makale ve tezler yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunları zikredeceğiz. **1.** Meyerhof, M. *La Decouverte de la Circulation Pulmonaire par Ibn al-Nafis*, (1934:16/33-46). **2.** Meyerhof, M. *Ibn An-Nafis (XIIIth cent.) and His Theory of the Lesser Circulation*. (1935: 23/100-120). **3.** Meyerhof, M. *Ibn an-Nafis und Seine Theorie des Lungenkreislaufs*. (1935: 4/37-88). **4.** Haddad S. I., Haddad S. I., Khairallah A. A. *A Forgotten Chapter in the History of the Circulation of the Blood*. (1936: 104/1-8). **5.** Izquierdo J. J. *A New and more Correct Version of the Views of Servetus on the Circulation of the Blood*. (1937: 914-932). **6.** Temkin, O. *Was Servetus Influenced by Ibn an-Nafis* (1940: 8/731-734). **7.** Chehade A.K. *Ibn an-Nafis et la Decouverte de la Circulation Pulmonaire*. (Damascus, 1955). **8.** Bittar E.E. *A Study of İbn Nafis Part III: A Study of İbn Nafis's Commentary on the Anatomy of the Canon of Avicenna*. Bull Hist Med. (1955: 29/429-447). **9.** Coppola E.D. *The Discovery of the Pulmonary Circulation A New Approach*. (1957, 31/44-77). **10.** Bittar, E. E. *The Influence of İbn Nafis a Linkage in Medical History* (1956: 22/274-278). **11.** Chehade A. K. *Ibn An-Nafis et la Decouverte de la Circulation Pulmonaire*. (1956: 35/1013-1016). **11.** O'Malley C. D. *A Latin Translation of İbn Nafis (1547) Related to the Problem of the Circulation of the Blood*. (1957: 12/248-253). **12.** Meyerhof vd. *The Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafis*. 1968. **13.** al-Roubi, "Ibnul-Nafees as a Philosopher" (1982: 4/2/325-334). Kâhya, E., *Ibn al-Nafis and his Work Kitab Mujiz al-Qanun* (1985, 9:3-4); Iskandar, A. Z. *The Comprehensive Book on the Art of Medicine by İbn al-Nafis* (1982:2/313-324). **14.** Kâhya, E. "İbn Nefis ve Eseri, el-Mucez" (1992: 14/189-200). Kruk, R. *History and Apocalypse İbn al-Nafis Hustification of Mamluk Rule*, (1995: 72/2/324-337). **15.** Katâyâ, S. *et-Tabibu'l-Arabî İbnu'n-Nefis* (Kahyâ, 2000: 14/176). **16.** İbnu'n-Nefis ve Kitâbuhu'l-Musemmâ Buğyetu't-Tâlibîn ve Nuzhetu'l-Mutetabbibîn Ehbâsu'l-Mu'temeri's-Seneviyyeti't-Tâsii li Târihi'l-Ulûm Inde'l-Arab (Şeşen, 1988); (Kahyâ, 2000: 14/176). **17.** Radiyuddin er-Rahbî (1140/1233) *İslâm Tıbbî'nin XII.-XIII. Yüzyıllardaki Gelişim Sürecinde Ünlü Bir Hekim Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* (Güner, 2003: 27-28). **18.** Sezgin, F. *Ali ibn Abi'l-Hazm al-Qarshi ibn al-Nafis (d. 687/1288) Texts and Studies/Collected and Reprinted* (1997). **19.** Loukas, M. *Ibn al-Nafis (1210-1288) The First Description of the Pulmonary Circulation* (2008: 74/5/440-442) **20.** West, J. B. *Ibn al-Nafis The Pulmonary Circulation and The Islamic Golden Age* (2008, 105:6/1877-1880) **21.** Masic, İ. vd., *Why historians of medicine called Ibn al-Nafis Second Avicenna? Medarh*, (2008, 9-244 (4):62) **22.** Rabie E.A. *Contributions of Ibn Al-Nafis (1210-1288 AD) to the Progress of Medicine and Urology*, (2008, 29:1/13-22). **23.** Masic, İ. *On Occasion of 800th Anniversary of Birth of Ibn al-Nafis Discoverer of Cardiac and Pulmonary Circulation* (2010). **24.** Nübüvvet Felsefesi-İbnu'n-Nefis'in Felsefi Romanı Fâzıl bin Nâtık- (Şulul, 2010). **25.** "İbnu'n-Nefis'in Nübüvvet Anlayışı", (Turgut, 2011: 13/121-142). **26.** Tabip ve Filozof İbnu'n-Nefis'in (ö. 687/1288) Hadis Usûlü Eserindeki Haber Teorisi (Şenol, 2018: 1019-1035). **27.** İbnu'n-Nefis'in el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadisi'n-Nebevî Adlı Eseri (Şenol, 2019). **28.** İbnu'n-Nefis Natıkoğlu Fâdıl Tefekkürün İzinde (Kavas, 2019).

5.el-Muhtasar fî İlmi'l-Hadîs Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar

İbnu'n-Nefis, *el-Muhtasar fî İlmi'l-Hadîs* adlı eserini hem yeni başlayanlar hem de ileri seviyedeki bilgi sahipleri için telif ettiğini zikretmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 576).

5.1.Eserde İlimlerin Tasnîfi ve En Şerefli İlimin İzahı

Ebû'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî İbnu'n-Nefis (ö. 687/1288), ilimleri **Sem'î** ve **Aklî** olarak iki gruba ayırmıştır: "Tıp ve Hendese gibi Aklî İlimlerin, aklî öncülleri

kullanırken Sem'î İlimlerin ise hem naklî hem de aklî öncülleri birlikte kullandığını ifade etmiş, Şer'i ve Edebî olarak 2 grupta toplanan Sem'î İlimleri 1.kategoride Tefsîr, Hadîs, Fıkıh, Kelâm, Kıraat gibi alt şubelerde zikretmiş 2.kategoride ise muhtelif Dil İlimlerine ve Sanatlarına ayrıldığına işaret etmiştir. Şer'i İlimlerin en şerefli, Allah'ın zât ve sıfatlarından ve ispatından bahsettiği için **Kelâm İlmidir.**" (İbnu'n-Nefis, 1997: 576); (Kâhya, 2000: 21/175).

Usûl, Cedel ve Fıkıh (ilimleri) Hadîs İlminin sıhhatinin sübutundan sonra Nebî'nin (s.a.s.) söz, fiil ve takrîrlerinden istifade ederler. Bu açıdan bütün ilimlerin karar kıldığı bu ilim olduğundan bu yönüyle o ilimlerden en şerefli ilim, Hadis İlmidir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 576).

Hadis İlmi, bir Fenomendir. Diğer ilimlerin de temel taşı mesâbesindedir. İbnu'n-Nefis'in yorumundan hareketle şöyle diyebiliriz. Sahîh hadisler de subûtu vâki olan Sünnet mesâbesindedir. Eleştiriler veya onun varlığından rahatsız olanların çalışmaları, ona zarar veremeyeceği gibi Sünneti bütün ilimlerin makarrı hâline getirir yani onların merkezine konumlandırır ve hadislerin lehinde ve aleyhinde yapılan tartışmalar da bunu göstermektedir. Zira Sünnetin merkezindeki Hz. Peygamber'dir (s.a.s.). Hz. Âişe'nin, Hz. Peygamberin (s.a.s.) Ahlâkını soran Sahâbe-i Kirâm'a verdiği cevapta "خُلْفَةُ الْقُرْآنِ" "Siz Mü'minûn sûresini "Mü'minler kurtulmuştur." (Mu'minûn, 23/1). Okumuyor musunuz? Yezîd b. Bâbanûs **قَدْ أَفْلَحَ لِفِرْعَوْنَ إِذْ أَتَىٰ آلَ فِرْعَوْنَ أَنَّهُمْ مُّؤْمِنُونَ** Mu'mimûn, 23/5. Âyetine kadar okudu. İşte böyle Rasûlullah'ın (s.a.s.) ahlâkı Kur'ân'dı." (el-Buhârî, 2010: Hadis no: 308). Dediği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) "**Yaşayan Kur'ân**" dı.

5.2.Sahâbenin Adâleti İle İlgili Beyânı

İbnu'n-Nefis'e göre sahâbenin adâleti asıldır. Allah Teâlâ, sahâbeyi Kur'ân-ı Kerîm'de senâ etmiş ("İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhâcirler ve ensâr ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur." (Tevbe, 9/100)) " ve Peygamberimiz (s.a.s.) de: "Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız sizi hidâyete götürür." Buyurmuştur. İbnu'n-Nefis'in *el-Muhtasâr fi İlmi'l-Hadîs* adlı eserinin muhakkiki Ammâr et-Tâlibî bu hadisin mevzu olduğunu dipnotta belirtmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 607).

5.3.Râvide Bulunması Gereken Şartlarla İlgili Beyânları

İbnu'n-Nefis'e göre râvide bulunması gereken şartlar şunlardır:

Râvînin, Rasûlullah (s.a.s.) sözünü veya naklini veya takrîrini ve benzerini insanlara bildiren kişidir. Râvi de bazı şartların bulunması gerekir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 602).

1.Râvînin mükellef olması, sözüne itimat edilmeyen mecnûn olmaması, sarhoş olmaması, unutkan olmaması, ne söylediğini bilmeyen gâfil ve çocuk olmaması gerekir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 602).

2.Râvînin Müslüman olması gerekir. Yahûdî ve Hıristiyanların naklettikleri Rasulûllah (s.a.s.) söz fiil ve benzeri olan şeylerine iltifat edilmez. (İbnu'n-Nefis, 1997: 602).

3.Râvînin âdil olması gerekir yani adâletinden kasıt insanın nefsindeki adâlet melekesidir. Büyük günahlardan kaçmak ve küçük günahlarda ısrar etmemektir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 603).

4.Râvînin zâbit olması gerekir. Yazmaksızın okumasından dolayı hâfızasında tutamazsa onun rivâyeti ister bu unutmama mutlak olsun ister sadece hadis için olsun ister hadislerin uzun olmasından veya senetlerinden dolayı olsun rivâyeti kabul edilmez. (İbnu'n-Nefis, 1997: 603).

5.Hadis râvîsinin hadis işinde müteşeddîd olması gerekir. Hadiste gevşek olan kişinin rivâyeti reddedilir. Hadiste müteşeddîd olmayan kişinin başka şeylerde gevşekliği olur. En doğru olan onun rivayetinin reddedilmesidir. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 604).

6.Hadisim kabulünde bazılarının da şartı olan her tabakada ravilerinin artması gerekir. (Ebû Alî el-Cubbâî (ö. 303/916) bunlardan biridir. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 604).

5.4.Hadîs Kitâbeti İle İlgili Beyânları

İbnu'n-Nefîs, hadis yazan talebenin bazı özelliklerini belirtmiştir: “Hadis kitâbetinde de Allah Teâlâ'nın ismi yazıldığında **azze ve celle** **عَزَّ وَجَلَّ** Nebî'nin ismi yazıldığında ise **sallallahu aleyhi ve sellem** **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** veya **aleyhisselâtu vesselâm** **عَلَيْهِ السَّلَامُ** ayırt ediciliği olsun diye ve hadisin metninden ayırt edilebilmesi için ayrı yazılması gerekir.” (İbnu'n-Nefîs, 1997: 608-609).

Hadisin yazımında hattın açık olması ve tashîf yapılmaması okuma anında telaffuzun doğru yapılması için yazımı birbirine yakın olan Arap harflerinin doğru yazılmasını gerekir. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 608-609).

İbnu'n-Nefîs, insanların Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin yazılmasını kerih görmediklerini müteahhirûn âlimlerin de hadis kitâbetini kerih görmediklerini ancak mütekaddimûn âlimlerin bu konuda ihtilâf etmiş olduklarını zikretmiş,sahâbenin,tâbiînin (Allah, onlardan razı olsun) Ömer (b. el-Hattâb) ve (Abdullah) İbn Mes'ûd ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbilerin hadis kitâbetinin men'i konusunda ihtilâf etmiş olduklarına yer vermiş,bu hususta 2 durumun söz konusu olduğunu kaydetmiştir.Bunlardan birincisi Rasûlullah'ın (s.a.s.) “Benden Kur'ân dışında bir şey yazmayın ve her kim benden Kur'ân dışında bir şey yazdıysa onu imha etsin.” (Muslim,1992,Zuhd, 92) buyurmasıdır.İkincisi ise hadisin yazıldığı anda insanlar onun kitâbetine itimat etmekte ve ezberlemekte olduğu için hadisin unutulması söz konusu olmaktadır fakat Kur'ân-ı Kerim böyle değildir.Zira davetçiler, onun ezberlenmesine özen göstermişlerdir. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 608).

5.5.Hadis Kârîsinin Özellikleri İle İlgili Beyânı

İbnu'n-Nefîs, hadis kârîsinin âdil, sika, me'mûn olması gerektiğini ve ne okuduğunun kolayca anlaşılabilmesi için kıraatının fasîh olması ve kıraatında da acele etmemesi gerektiğini, dinleyenin manayı tam anlaması için kıraat zamanının yeterli olması ve konuşmanın da sıkıcı olmaması gerektiğini ifade etmiştir. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 609).

5.6.Haber Çeşitleriyle İlgili Beyânları

İbnu'n-Nefîs'e göre İlmü Meânu'l-Hadîs'ten kasıt, Nebî'den (s.a.s) rivâyet edilenlerin tashîhidir. Bu da Hadis İlimlerinin bekâsıdır. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 576).

Sahâbeden rivâyet edilen hadise **mevkûf** haber denir. Ömer (Allah, ondan razı olsun) Hz Peygamberin zamanına ait olan bir sözü rivâyet etmesi gibi. Sahâbenin “Rasûlullah'ın zamanında şöyle yapardı” veya “Rasulullahla şu gazvede beraberdik” ve bunun gibi rivâyet edilenlerdir. Âlimlerin çoğu bunu **merfû** haber olarak isimlendirmiştir. Merfû haber onlara göre Rasûlullah'tan (s.a.s.) nakledilen veya onun zamanıyla ilgili olanların rivâyet edilenleridir. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 588).

İbnu'n-Nefîs, *el-Muhtasar fi İlmî'l-Hadîs* adlı eserinde **maktû'** (İbnu'n-Nefîs, 1997: 580), **haberü'l-maznûn** (İbnu'n-Nefîs, 1997: 586), **haberü âhâd** (İbnu'n-Nefîs, 1997: 587) gibi haberlerin tanımları üzerinde durmuş ve bu haberlerle ilgili bazı yorumlar da yapmıştır. (İbnu'n-Nefîs, 1997: 576).

İbnu'n-Nefîs'in el-Hatîb el-Bağdâdî'den (ö. 463/1071) sonra **haber-i vâhidi** detaylı şekilde ele aldığı ile ilgili Elif Şenol'un vardığı sonuç dikkate değerdir:“*el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye* adlı Hadis Usûlü eserinde **mütevâtir-âhâd** ayrımını ilk defa yapan Hatîb el-Bağdâdî'den

günümüze kadar muhtelif şekillerde haber ve çeşitleri ele alınmıştır. el-Hatîb'ten sonra bu konuyu Hadis Usûlü'nde tespit edildiği kadar ilk defa genişçe yer veren âlim, küçük kan dolaşımını keşfetmesiyle meşhur tabip-filozof İbnu'n-Nefis'tir. Bu çalışma, İbnu'n-Nefis'in Hadis Usûlü'ne dair tek müstakil eseri olan *el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadîsi'n-Nebevî* adlı eserindeki haber ve çeşitleri, **mütevâtir-haber-i vâhid** gibi konuları Hadis Usûlü açısından incelemeyi hedeflemektedir." (Şenol, 2018: 1019).

İbnu'n-Nefis, haberin kısımlarına yer vermiş, haberin hem "sıdk" **صِدْقٌ** hem de "kizb" **كَيْدٌ** ihtiva edeceğini, doğru haberin haber verilenin doğruluğu olduğu gibi bunun dışında da bir özellik taşıyabileceğini ifade etmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 576).

İbnu'n-Nefis, **Takrîr**'i de şöyle tanımlamıştır: "Hz. Peygamberin (s.a.s.) huzurunda Müslümanlardan birinin toplumun genelini ifade eden şer'i dînî bir sözü söylediğinde orada bulunan kişinin amel edeceği Nebi'nin (s.a.s.) işitip inkâr etmediği, inkâr ettiğinin de anlaşılmadığı bizim de bu hâliyle haberi verenin kat'iyetle doğruluğunu anladığımız haberdur." (İbnu'n-Nefis, 1997: 576).

İbnu'n-Nefis, tevâtürün lügatte **tetâbü**' birbirini takip eden birbiri ardınca gelen anlamına geldiğini âlimler arasında istilahtaki anlamının ise **el-Haberu'l-Mütevâtir**'in, yalan söylemelerinin aklen mümteni' olan büyük bir topluluğun rivayet ettiği ve bu şekilde kesin (bilgi) ifade eden haber olduğunu kaydetmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 576).

İbnu'n-Nefis, **Mütevâtir** haberin biz görmesek de haberin varlığından dolayı tevâtürün oluştuğunu ve Horasan'ın varlığı gibi kesinlik ifade ettiğini zikretmiştir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 576).

İbnu'n-Nefis'in haberlerle ilgili değerlendirmesi şöyledir: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) haberlerinin tamamı doğrudur. Şüphesiz o, kendi hevâsından konuşmaz. Onun konuştukları ancak kendisine indirilmiş bir vahiydir. Kim Rasûlullah'ın (s.a.s.) ağzından bir şey naklederse bu doğruluğu kesin olarak bilinen bir işittir. Onun sözünü nakleden kimsenin de haberi mütevâtir haber gibi kesinlik ifade eder. Elimizdeki haberler ise bir topluluğun hilâfına tahkîk edilmiş ilim değil içinde zann-ı gâlib bulunan haberlerdir. Bir topluluk: "Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875) ittifak ettikleri şeylerin tamamı kesindir. Âlimler bu iki kitabın sıhhati konusunda görüş birliğine varmışlardır." demiştir. Ancak doğrusu böyle değildir. İttifak edilen husus, o kitapların içindekilerle amel etme konusundadır. Bu ise içindekilerin sıhhatine zarar veren bir durum değildir. Şüphesiz Allah Teâlâ, ilimde bizi geri kalmakla mükellef kılmadı. Bu sebepten hükmün beyyine mucibince verilmesi gerekir. Şayet ifadelerde zan varsa necis olan elbiseyi yıkamaksızın namazı kılmanın sıhhatinde cevâz vardır. Şeriatte bu tür örnekler çoktur." (İbnu'n-Nefis, 1997: 578).

Muhbirin (**haberi zikreden**) **sıdk**ının kesinliği haberin sıdkının kesinliği ile orantılı olma durumuna gelince aynen onun sıdkının ma'lum olduğu haberinin de doğru olduğuna muvâfakât eder. Tıpkı bir zatın Allah Teâlâ'nın haberini veya O'nun Rasûlünün haberini veya Müslümanların ittifak ettikleri bir haberi verdiği gibi. Haberi verenin haber verdiğinde haberin gerekliliği de bu şekildedir. Söz söyleyen birisi meytenin bazısının haram olduğunu söylemesi gibi. "Meyte, size harâm kılındı." (Mâide, 5/3) âyetinde bildirildiği şekliyle haberin kesinliğinden dolayı haberi verenin haberinin de mutlak olarak kesinliği ve ilmin (bilginin) bedîhî olduğu vâki olur. "2, 4'ün yarısıdır." "Kül, cüzden daha büyüktür." Bir kimsenin: "Bizim için bu haberi üreten kişi muhakkak ki muhaddistir." Sözünde olduğu gibi haberi verenin haberi de mutlak olarak kesindir." (İbnu'n-Nefis, 1997: 578).

Cumhûrun görüşü, kesin bir ilim ifade eder ve **ilm-i zarûrî**dir. Şüphesiz biz şüphe etmeyiz. İsfahân'ın, Şâir İmru'ul-Kays (b. Hucr) (ö. 540) varlığı gibi şüphe etmeyiz. Bunları görmesek

de haber verenlerin çokluğundan dolayı biz o ilimden faydalanırız. Bunların yalan üzere birleşmeyeceklerini biliriz. (İbnu'n-Nefis, 1997: 582).

Allah Teâlâ'nın sözleri ve O'nun Rasûlünün sözleri sebebiyle Müslümanların topluluğunun haberlerini doğruluğunun el-Usûliyye kitâbımızda beyân ettiğimiz gibi vucûb gerektirir. (İbnu'n-Nefis, 1997: 582).

6.İbnu'n-Nefis'in *el-Muhtasâr fi İlmi'l-Hadîs* Adlı Eserini Telifinde Yararlanmış Olduğu Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme

İbnu'n-Nefis, *el-Muhtasâr fi İlmi'l-Hadîs* adlı eserinin telifinde görüşlerine yer verdiği âlimlerin sadece adlarını zikretmiştir.

- 1.el-Ka'bî (Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (İbnu'n-Nefis, 1997: 578).
- 2.Ebû'l-Hüseyîn el-Basrî (Muhammed b. Alî et- Tayyîb) (İbnu'n-Nefis, 1997: 578).
- 3.eş-Şerîf Rızâ (el-Murtazâ Muhammed b. el-Hüseyîn b. Mûsâ Ebû'l-Hasen el-Alevî (İbnu'n-Nefis, 1997: 581).
- 4.el-Kâdî Ebû Bekir (Muhammed b. Tayyib) (İbnu'n-Nefis, 1997: 582).
- 5.Ebû Hanîfe (Nu'mân b. Sâbit) (ö. 150/767) (İbnu'n-Nefis, 1997: 605).
- 6.(Ebû Alî) el-Cubbâî (ö. 303/916) (İbnu'n-Nefis, 1997: 604).
- 7.(Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî) (ö. 204/820) (İbnu'n-Nefis, 1997: 605).

İbnu'n-Nefis, kendisinden önce yazılmış bazı Hadis Usûlü eserlerinden istifade etmiştir. Ancak İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-Hadîs*'inden *Aksa'l-Emel ve's-Şevk fi Ulûmi Hadîsi'r-Rasûl* adıyla da anılan Hadis Usulü konularının ele aldığı eseri üzerinde çoğu şerh ve ihtisâr olmak üzere yüzlerce çalışma yapılmış ayrıca manzûm hale getirilmiş, bu ihtisârlar ve manzûmeler üzerine de şerhler yazılmıştır. Kitap, Abdulhay el-Leknevî (1887); (Taş baskısı), (Leknev); Nûreddin İtr (1966). (Medine-Halep) (1972). (Dımaşk);(1984). Âişe Abdurrahmân (Kahire, 1974, 1989, 1990) vd. tarafından yayımlanmıştır.) (Kandemir, 2000: XXI/199) eserinin telifinde istifade ettiği halde eserden yaralandığı ile ilgili herhangi bir bilgi vermediğine değinen ve iki eser arasındaki farkları ana hatlarıyla ele alan Elif Şenol, şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Birçok âlime ismen atıfta bulunmaktan çekinmeyen İbnu'n-Nefis, eserinin hiçbir yerinde doğrudan İbnu's-Salâh'a atıfta bulunmamıştır.Öte yandan her iki eser arasında muhteva açısından oldukça ciddi farklılıklar bulunmaktadır.Nitekim İbnu's-Salâh, eserine sahîh hadisin tanımıyla başlarken; İbnu'n-Nefis, eserine ilimlerin tasnifiyle başlamakta ve ardından İbnu's-Salâh'ın değinmediği haberin tanımı ve çeşitleri gibi bir takım konulara değinmektedir. Müellif, İbnu's-Salâh'ın eserinde ele aldığı **garîb hadis, âlî ve nâzil isnâd, esmâ** ve **kunâ, mu'telif ve muhtelif, râvîlerin beldeleri** gibi birçok konuya değinmemiştir.” (Şenol, 2018/1019-1023).

Elif Şenol'un eleştiriye tabi tutmuş olduğu *el-Muhtasâr fi İlmi'l-Hadîs*'inde İbnu'n-Nefis'in İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs* adlı eserinden yararlandığı halde ondan yararlandığına atıfta bulunmaması yani eserinde bu kaynaktan bahsetmediği konusundaki eleştirisinde yer verdiği İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs*'ini kaynak olarak kullandığı halde eserinde bahsetmemesi hususunda o günkü başka kaynaklardan nakil anlayışı açısından bizce İbnu'n-Nefis'in hatalı görülmesi mümkün değildir. Zira Hadis İlimleriyle ilgili telif edilen müttekaddimûn

döneminde yazılan eserler sadece İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis*'inden ibaret değildir. Bu açıdan İbnu'n-Nefis'in İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis*'inden yararlandığı halde bu kaynağı belirtmemesi hususunda yapılan eleştirinin tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır. Zira İbnu's-Salâh'tan önce Hadis Usûlü yazarların veya Hadis Usûlü konularını eserlerinde ele alanların varlığı da göz önünde bulundurulduğunda bu iddianın tutarsız ve mesnedsiz olduğu da izahtan vâbestedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: “Hadis Ehli'nin ıstılâhlarıyla ilgili ilk musannif Kâdî Ebû Muhammed (el-Hasen b. Abdirrahmân) er-Râmahurmuzî (ö. 360/971) olup telif ettiği *el-Muhaddisul-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî* (1984). (nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb), Beyrut. Diğer Baskısı: (2016). Kahire: Dâru'z-Zehâir adlı eseridir. er-Râmahurmuzî'den sonra gelen 2. Musannif ise el-Hâkim Ebû Abdillâh'tır. (ö. 405/1014) ve *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis* (neşr: Muazzam Huseyn), Kahire: Mektebetu'l-Mütenebbî, 1937) isimli kitabını telif etmiştir. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö. 430/1038) el-Hâkim'in kitabına bir *Mustahrec* yapmıştır. el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *el-Kifâye fi Kavânini'r-Rivâye* adlı eser, (1938). Haydarâbâd'da Muhammed Hâfiz et-Ticânî tarafından (1972 ve 1976) yıllarında Kahire'de), Ahmed Ömer Hâşim tarafından (1984). Beyrut'ta (2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, yayımlanmıştır. (Kandemir, 1997: 16/456). (Köycü, 2020: 3426-3427).

Sonuç

İbnu'n-Nefis, Selçuklu Devleti döneminde yaşamış, meşhur Tıp âlimlerinden biridir. Tıp İlminde temâyüz eden ve “2. İbn Sînâ” olarak da anılan İbnu'n-Nefis'in te'lif ettiği eserlerden günümüze kadar intikâl eden 15 adet yazma, 9 adet basılmış eserini tespit ettik.

İbnu'n-Nefis, **Sem'î** ve **Aklî** olarak ilimleri iki gruba ayırmış, “Tıp ve Hendese gibi Aklî İlimlerin, aklî öncülleri kullanırken Sem'î İlimlerin ise hem naklî hem de aklî öncülleri birlikte kullandığını ifade etmiştir. İlimleri **Şer'i** ve **Edebî** olarak iki grupta toplayan İbnu'n-Nefis, Sem'î İlimlerin 1. kategorisinde Tefsîr, Hadîs, Fıkıh, Kelâm, Kıraat gibi ilimlerin alt şubelerde yer aldığını zikretmiş 2. kategoride yer alan ilimlerin ise muhtelif dil ilimlerine ve sanatlarına ayrıldığını belirtmiştir.

Şer'i İlimlerin en şereflişinin, Allah'ın zât ve sıfatlarından ve ispatından bahsettiği için **Kelâm İlmi** olduğunu zikreden İbnu'n-Nefis, Usûl, Cedel ve Fıkıh ilimlerinin ise Hadîs İlminin sıhhatinin sübutundan sonra Nebî'nin (s.a.s.) söz fiil ve tahrîrlerinden istifade ettiklerinden dolayı bütün ilimlerin makarrı bu ilim olduğundan bu yönüyle o ilimlerden en şereflişinin de Hadîs İlmi olduğunu vurgulamıştır.

İbnu'n-Nefis, *el-Muhtasar fi İlmi'l-Hadis* adlı eserinde Hadis Usûlü'nün temel meselelerinden İlmu Meâni'l-Hadis'e temas etmiş, Rasûlullah'ın (s.a.s.) haberlerinin tamamının doğru olduğunu, onun kendi hevâsından konuşmadığından dolayı Rasûlullah'ın (s.a.s.) ağzından nakledenin de doğruluğunun kesin olduğunu vurgulamıştır. Onun sözünü nakleden kimsenin haberinin de haberi mütevâtir haber gibi kesinlik ifade edeceğine işaret etmiştir.

İbnu'n-Nefis, haberin kaynağının haberi verenin sıdkı veya kizbiyle orantılı olduğuna yer vermiş, cumhûrun görüşünün ilm-i zârûrî ifade ettiğini, varlığı pek çok kimse tarafından haber verilen şeylerin nasıl varlığından şüphe edilmeyeceği gibi ilmî zarûrîden de şüphe edilemeyeceğini vurgulamıştır. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye* adlı eserinden sonra haber çeşitlerini detaylı olarak *Muhtasar fi İlmi Usûli'l-Hadis* adlı eserinde ele almıştır.

KAYNAKÇA

- Abu Shadi Al-Roubi, (1982). "Ibnul-Nafees as a Philosopher" *Bulletin of Islamic Medicine*, Kuveyt. (4/2): 325-334.
- Abdullatîf b. Muhammed b. Riyâzîzâde. (1983). *Esmâu'l-Kutub*. (tah. Muhammed Altuncî), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ahmet Güner, (2003). *Radiyuddîn er-Rahbî (1140/1233) İslâm Tıbbı'nın XII.-XIII. Yüzyıllardaki Gelişim Sürecinde Ünlü Bir Hekim Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 27-28.
- Bittar E.E. (1955). A Study of Ibn Nafis. Part III A study of Ibn Nafis's Commentary on the Anatomy of the Canon of Avicenna. *Bull Hist Med* (29): 429-447.
- Bittar E.E. (1956). The Influence of Ibn Nafis: a Linkage in Medical History *Med Bull, Ann Arbor*, (22): 274-278.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. (2010). *el-Edebu'l-Mufred*. Riyad: Mektebetu't-Teâvûnî.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cehade A. K. (1955). *Ibn an-Nafis et la Decouverte de la Circulation Pulmonaire*. Damascus: Institut Francais de Damas.
- Cehade A. K. (1956). *Ibn An-Nafis et la Decouverte de la Circulation Pulmonaire*. Maroc Med Casablanca: (35): 1013-1016.
- Coppola E.D. (1957). The Discovery of the Pulmonary Circulation A New Approach. *Bull Hist Med*: (31): 44-77.
- Haddad S. I, Khairallah A. A. (1936). A Forgotten Chapter in the History of the Circulation of the Blood. *Annals Surg London/ Philadelphia*: (104): 1-8.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, (1938). *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye* (neşr. Muhammed Hâfız et-Ticânî) Haydarâbâd.
- İbnu'n-Nefîs, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1997). *el-Muhtasar fî İlmi'l-Hadîs*. (thk. Ammâr et-Tâlibî), Katar.
- İbnu'n-Nefîs, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. *el-Mu'cez fî't-Tıb*. (Mu'cizu'l-Kânûn) Nuruosmaniye Ktp nr. 3608.
- İbnu'n-Nefîs, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1986). *el-Mu'cez fî't-Tıb*. (Mu'cizu'l-Kânûn) (tah. Abdulkerim el-Azbâvî vd.), Kahire: Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûnu'l-İslâmiyye.
- İbnu'n-Nefîs, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. *Muhtâr mine'l-Ağziye* (Berlin Ktp nr. 6400).
- İbnu'n-Nefîs, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. *Şerhu Fusûl el-Ma'rife liBukrât* (Yazmaları: Berlin, 6224; Gotha, 1896; Leiden, 1296; Bodlein, I).
- İbnu'n-Nefîs, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. *Şerhu Mesâili Huneyn b. İshâk* (Leiden Üni. Ktp. MS Or. nr. 49).

- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. Şerhu Tabîati'l-İnsân liBukrât Yazma Nüshası: National Library of Medicine Bethesda, Maryland (Ms A 69).
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. Şerhu'l-Kânûn (Veliyyuddîn Efendi, Ktp. nr. 2470). Wellcome Historical Medical Library, (WMS, Or. n. 154). Şerhu'l-Kulliyât (Berlin Staatsbibliothek, n. 6273).
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1968). er-Risâletu'l-Kâmilîyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye (Fâdıl b. Nâtık (nşr. Max Meyerhof-Joseph Schacht), Oxford.
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. Şerhu'l-Kânûn (Veliyyuddîn Efendi, Ktp. nr. 2470).
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1968). er-Risâletu'l-Kâmilîyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye (Fâdıl b. Nâtık) (nşr. Max Meyerhof-Joseph Schacht), Oxford.
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1988). Şerhu Teşrihi'l-Kânûn (neşr: Selman Katâyâ vd.), Kahire.
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. el-Muhezzeb fi'l-Kuhli'l-Mucerreb (1988). (neşr: Muhammed Zâfir el-Vefâi vd.), Rabat: el-Munazzime el-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm.
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1883 ve 1892). Şerhu Fusûl liBukrât, Tahran: Taş baskı.
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (1990). Şerhu Fusûl el-Ma'rife liBukrât (neşr: Yûsuf Zeydân vd.), Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lubnâniyye.
- İbnu'n-Nefis, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. Risâletu'l-A'zâ (neşr: Yûsuf Zeydân), ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lubnâniyye, Kahire, 1991.
- İbnu'n-Nefis Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Ebî'l-Hazm el-Karaşî. (2019). Fâzıl bin Nâtık (Natıkoğlu Fadıl Tefekkürün İzinde (terc. İslam Kavası), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Iskandar, A. Z. (1982). The Comprehensive Book on the Art of Medicine by İbn al-Nafis,: (2): 313-324
- Izquierdo J. J. (1937). A New and more Correct Version of the Views of Servetus on the Circulation of the Blood. Bull Hist Med (5): 914-932.
- Kâhya, E., (2000). "İbnu'n-Nefis", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. (21): 175.
- Kâhya, E., (1985). Ibn al-Nafis and his Work Kitab Mujiz al-Qanun. New Delhi: Studies in History of Medicine & Science. (9): 3-4.
- Kâhya, E., (1992). "İbn Nefis ve Eseri, el-Mûcez" (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, (14): 189-200.
- Kandemir, M. Y., (1997). "el-Hatîb el-Bağdâdî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları. (16): 456.
- Kandemir, M. Y., (2000). "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları. (21): 199.
- Kandemir, M. Y., (2001). "Kâdı İyâz", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları. (24): 116-117.

- Koçyiğit, T., (1967). Hadis Usûlü. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köycü, E., Prof. Dr. Talat Koçyiğit'in Hadis Usûlü Adlı Eserinde Yer Alan "Hadis ve Sünnet" Bölümü Üzerine Bazı Mülâhazalar. 12. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, Rize. (2020): 3426-3439.
- Kruk, R. History and Apocalypse İbn al-Nafis Hustification of Mamluk Rule, Der İslam, Berlin, (1995). (72/2): 324-337.
- Loukas, M. İbn al-Nafis (1210-1288) The First Description of The Pulmonary Circulation (2008): (74/5): 440-442) PMID: 19145813 Am Surg.
- Masic, İ. On Occasion of 800th Anniversary of Birth of İbn al-Nafis Discoverer of Cardiac and Pulmonary Circulation Affiliations Expand PMID: 21287961. Medarh. (2010): (64): 309-313.
- Masic, İ. vd. Why historians of medicine called İbn al-Nafis Second Avicenna? Medarh (2008): 9-244 (4): 62.
- Meyerhof, M. La Decouverte de la Circulation Pulmonaire par İbn al-Nafis, Medecin Arabe du Caire (XIIIe siecle). Bull l'Institut d'Egypte, Cairo. (1934): 16: 33-46.
- Meyerhof, M. İbn An-Nafis (XIIIth cent.) and His Theory of the Lesser Circulation. (1935): Isis 23: 100-120.
- Meyerhof, M. İbn an-Nafis und Seine Theorie des Lungenkreislaufs. Quel Stud Gesch Naturwissenschaften Med. Berlin. (1935): (4): 37-88).
- Muslim b. el-Haccâc, (1992). el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- O'Malley C. D. A Latin Translation of İbn Nafis (1547) Related to the Problem of the Circulation of The Blood. J Hist Med Allied Sci (1957): (12): 248-253.
- Rabie, E. A. Contributions of İbn Al-Nafis (1210-1288 AD) to the Progress of Medicine and Urology, Saudi Med J, 2008 Jan 29: (1): 13-22.
- Sezgin, F. (1997). Ali İbn Abi'l-Hazm al-Qarshi İbn al-Nafis (d. 687/1288) Texts and Studies/Collected and Reprinted. Frankfurt, Germany: Frankfurt am Main, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University.
- Şenol, E., Tabip ve Filozof İbnu'n-Nefis'in (ö. 687/1288) Hadis Usûlü Eserindeki Haber Teorisi, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018: (2): 1019-1035.
- Şenol, E., (2019). İbnu'n-Nefis'in el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadisi'n-Nebevî Adlı Eseri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şulul, C., (2010). Nübüvvet Felsefesi-İbnu'n-Nefis'in Felsefî Romanı Fâzıl bin Nâtık. İstanbul: İnsan Yayınları.
- el-Tatawi M. D. (1924). Der Lungenkreislauf nach el Koraschi. Wortlich İbersetzt Nach Seinem Kommen-tar zum Teschrih Avicenna (Medical Dissertation). Freiburg: Germany University of Freiburg.
- Temkin. O. Was Servetus Influenced by İbn an-Nafis? Bull Hist Med, (1940): (8): 731-734.

Turgut, A. K., İbnu'n-Nefis ve Fâdıl b. Nâlık Adlı Eseri, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2011): (2): (13/24): 121-142.

West, J. B. Ibn al-Nafis The Pulmonary Circulation and The Islamic Golden Age J Appl Physiol 2008: Dec; 105 (6): 1877-1880). Published online 2008 Oct 9.